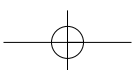
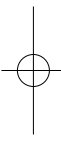
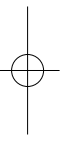

HET LEIDEN BOEK

Leiden en de Leidse agglomeratie (Google Earth)

Het
LEIDEN
boek

Cor Smit

Adviezen:
Hans Blom
Rudi van Maanen

UITGEVERIJ WAANDERS
IN SAMENWERKING MET REGIONAAL ARCHIEF LEIDEN
EN STEDELIJK MUSEUM DE LAKENHAL

Kaart van het Beleg van Leiden 1574, door J.J. Bilhamer getekend in 1575, kopie uit 1717 (Regionaal Archief Leiden)

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding	9
De voorstedelijke geschiedenis van Leiden	11
Van dorp tot de grootste stad van Holland	29
Van crisis tot opstand	79
De Gouden Eeuw	93
Paupers en patriotten	187
Een fabrieksstad met universiteit	213
Metamorfose	359
Leiden Museumstad	379
Verantwoording	381
Colofon	384

De burgemeesterskamer in het Leids stadhuis, met in de nis een *intarsia* (houtinlegwerk) van M.C. Esscher, dat de historische ontwikkeling van Leiden toont (Wil van de Voort, Beelding Media Producties)

Woord vooraf

De belangstelling voor geschiedenis bloeit als nooit tevoren. Ook Leiden gaat niet aan die trend voorbij. Integendeel, Leiden lijkt eerder trendsettend. Dat is ook wel logisch, we hebben immers een stevige historische infrastructuur, met grote historische organisaties die veel activiteiten organiseren. Bovendien is in Leiden, een van de grootste monumentengemeenten van ons land, de geschiedenis overal voelbaar.

Over Leiden is al heel veel geschreven, maar toch is er nog heel veel niet scherp in beeld. Geschiedenis is net puzzelen. Voor de moderne tijd hebben we heel veel puzzelstukjes die ook nog eens tot verschillende puzzels behoren, terwijl we voor de vroegste tijden, juist slechts over een paar puzzelstukjes spreken. Daarbij is er veel ruimte voor het opstellen van theorieën en het interpreteren van de schaarse feiten. Dat en het feit dat iedereen geïnteresseerd is in de vraag hoe het begon, maakt de vroege tijd ook zo interessant.

Ik ben blij dat Uitgeverij Waanders, in samenwerking met het Regionaal Archief Leiden en het Stedelijk Museum De Lakenhal, met Het Leiden Boek een boek uitbrengt die de lezer terugvoert naar de vroegste geschiedenis van Leiden. De inbreng van de inofficiële stadshistoricus Cor Smit staat borg voor kwaliteit. Ik ben ervan overtuigd dat het heel veel lezers zeer veel plezier zal doen.

HENRI LENFERINK,
BURGEMEESTER VAN LEIDEN

**Gezicht op de Nieuwe Rijn vanaf de stadhuistoren
(Wil van der Voort, Beelding Media Producties)**

Inleiding

Leiden is een stad met een bijzonder rijke geschiedenis. De Sleutelstad was rond 1500 de grootste stad van Holland en in de Gouden Eeuw het belangrijkste centrum van textielnijverheid in Europa, wellicht zelfs ter wereld. Het is de stad waar Rembrandt het licht zag, net als zo veel andere meesters. Een stad met een universiteit die zowel in de 17e als in de 20e eeuw internationale roem oogstte.

Die geschiedenis is ook nog eens bijzonder zichtbaar. Leiden is de vierde monumentenstad van Nederland, maar nergens anders is de 'monumentendichtheid' zo hoog. De structuur van de historische (binnen)stad is nog vrijwel geheel intact, inclusief een complete singelring. Overal zijn historische sporen te vinden, van de prehistorie tot de moderne tijd. In zekere zin is Leiden zelf een geschiedenisboek. Tegelijkertijd is het een levende stad vol eigentijdse activiteiten.

In dit Leiden Boek vertellen wij de geschiedenis van de stad aan de hand van wat iedereen nog steeds kan zien: op straat, of in een van de vele musea die Leiden (Museumstad!) telt. Hedendaagse foto's worden daarbij afgewisseld met oude prenten en historische foto's. Dit boek is echter geen monumentengids. Het wil vertellen over alle facetten van de Leidse geschiedenis: hoe mensen werkten en (over)leefden, over cultuur, bestuur en politiek, godsdienst, wetenschap en nog veel meer. Over de grote gebeurtenissen en over het dagelijks leven.

Dat gebeurt zoals bekend is van deze reeks: een plaatje met een praatje. De teksten zijn kort en de informatie kan dan ook nooit volledig zijn. Daarvoor is de (Leidse) geschiedenis te rijk. Toch zal ook menig Leidenaar er dingen in vinden die hem of haar zullen verrassen. Leiden is niet voor niets een Stad van Ontdekkingen!

Inhoudelijk uitgangspunt is de Historische Canon van Leiden. Daarnaast biedt dit Leiden Boek veel extra's. De Canon en dit Leiden Boek vullen elkaar in zekere zin aan, maar beiden zijn los van elkaar te lezen.

Al met al hopen wij dat door dit boek mensen een beeld krijgen van de fascinerende geschiedenis van Leiden en de Sleutelstad met andere ogen zullen bekijken.

COR SMIT

Paardenskelet opgegraven bij een inheemse nederzetting uit de Romeinse tijd op het Pomonaterrein (Hielco Kuipers).

De voorstedelijke geschiedenis van Leiden

2000 v.Chr.–1200 n. Chr.

De stad Leiden was een betrekkelijke nieuwkomer in Rijnland: andere steden en dorpen bestonden al veel eerder. Toch woonden er al vroeg mensen. De oudste sporen zijn van landbouwers uit de Steentijd (ong. 2000 v. Chr.). In de Stevenshof zijn veel vondsten uit de IJzertijd gedaan (vanaf 500 v. Chr.). De Romeinen hadden op huidig Leids grondgebied een *castellum*, Matilo.

Dat zijn echter geen directe voorgangers van de stad Leiden. De eerste verwijzing naar wat misschien een voorloper van Leiden is, dateert uit 860, wanneer de goederenlijst van de Maartenskerk in Utrecht *Leitbon* noemt. Rond die tijd werd ook een heuvel opgeworpen op het Waardeiland, de latere Burcht van Leiden. Maar Rijnsburg en Kerkwerve (Oegstgeest) waren nog de belangrijkste plaatsen in de streek.

Rond die tijd verschenen ook de eerste graven van Holland op het toneel. De Rijnstreek was een van de kerngebieden van het nieuwe graafschap. Deze nieuwbakken graven streden echter voortdurend om de macht over dit gebied met de landsheer, de Duitse keizer, en zijn voornaamste vazal, de bisschop van Utrecht. Tijdens deze strijd – die rond 1125 definitief in het voordeel van de graaf van Holland beslecht werd – verschoof het centrum van de streek naar de Burcht.

Vervolgens ontstond tegenover de Burcht een nieuw (markt?)plaatsje op de zuidoever van de Rijn. Gelegen aan een knooppunt van waterwegen lag de nieuwe nederzetting gunstiger dan de oude centra. De graven van Holland hadden daar ook een hoeve, waar zij vaak verbleven en hof hielden. Vanuit deze elementen zou aan het eind van de twaalfde eeuw de stad Leiden ontstaan, de nieuwe hoofdplaats van Rijnland.

Aan de krekens van de Stevenshof

Ontwerp nieuwe inrichting Stevenshofpark met IJzerroute (Gemeente Leiden)

In het park van de nieuwbouwwijk Stevenshof wijzen symbolen langs een speciale wandelroute erop dat hier al lang geleden mensen leefden. Bij de aanleg van de wijk vond men hier onder meer vuurplaatsen, gevlochten scheidingswandjes van woningen en zelfs een houten weg. Waar die weg van boomstammetjes voor diende, weten we niet zeker. De vondsten dateren uit de IJzertijd (vanaf 500 v. Chr.).

Indertijd was dit een gebied vol krekens die in verbinding stonden met de Rijn. Die mondde toen nog hier uit in de zee. De mensen woonden op de oeverwallen langs de rivier en de strandwallen aan de kust. Daarbuiten lagen vooral zompige veen- en kleigebieden, ongeschikt om een huis te bouwen, maar wel geschikt om er vee te laten grazen.

Oude en nieuwe bewoners: Cananefaten

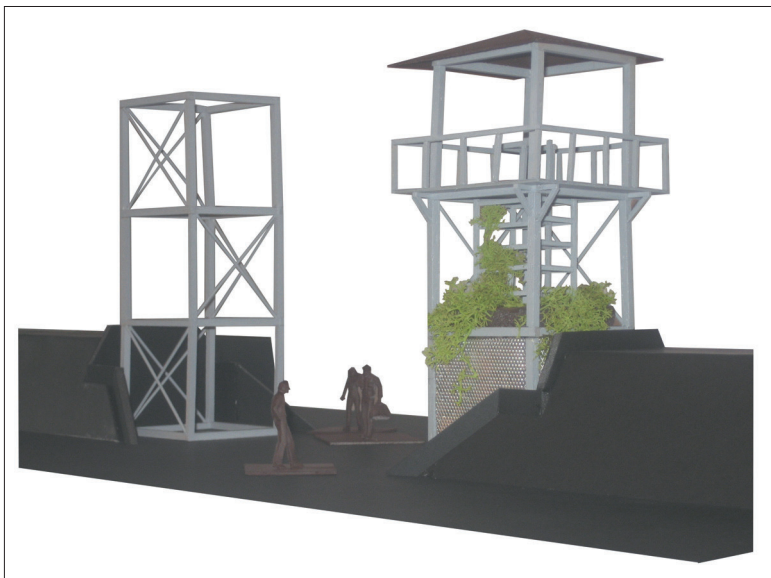
De IJzertijdbewoners hielden zich vooral bezig met kleinschalige landbouw en veeteelt. Ze visten in de kreken en de veenmoerassen en jaagden er op bijvoorbeeld watervogels. Van de takken van wilgen en essen vlochten ze wanden voor hun huizen en fuiken om vissen te vangen.

De oude Rijnmond was een van de belangrijkste bewoningsgebieden van West-Nederland: van Katwijk tot aan Alphen zijn dan ook overal resten van nederzettingen gevonden. Om veel mensen ging het echter niet. De boerderijtjes stonden nog op zichzelf, van echte dorpen was geen sprake. Rond het begin van onze jaartelling kregen de oorspronkelijke bewoners gezelschap van Germaanse (of Friese) nieuwkomers. De twee groepen smolten samen. De Romeinen die deze Germanen al snel volgden, noemden hen Cananefaten.

De in de Stevenshof gevonden veenweg
(Gemeente Leiden)

Romeinen in Matilo

Ontwerp voor 'Romeinse' torens in park Matilo (gemeente Leiden)

Gereconstrueerde wachttorens in het park van de wijk Roomburg maken duidelijk dat hier ooit een Romeins fort lag, het *castellum* Matilo. Hier mondde de zogenoemde gracht van Corbulo in de Rijn, een verbinding met de Maasmond. De Romeinen hadden dit kanaal al vóór 47 gegraven, grotendeels op basis van bestaande waterlopen. Ook de oude loop daarvan is zichtbaar gemaakt.

Matilo werd gebouwd kort na 69 n. Chr., toen de Romeinen de Rijn tot de noordgrens van hun rijk maakten. Er waren 480 soldaten gelegerd. Misschien was het ook een vlootbasis. Binnen de versterking stonden de barakken van de soldaten, het hoofdgebouw (met heiligdom), stallen en graanschuren. Buiten de muren lag een vrij grote inheems-Romeinse nederzetting, een *vicus*, waar ongeveer 500 mensen woonden en werkten.

Ruitermasker en keizerbeeld

In Roomburg zijn vrij veel Romeinse vondsten gedaan. Bijzonder was een schitterend bronzen ruitermasker, vanwege de gelijkenis met de zanger 'Gordon' gedoopt. Er stond vanzelfsprekend ook een beeld van de keizer, maar daarvan is alleen een stuk van de arm teruggevonden. Beide zijn te bewonderen in het Rijksmuseum voor Oudheden. Tussen 240 en 260 hebben de Romeinen Matilo en de meeste andere nederzettingen in de buurt verlaten. Er verschenen nieuwe stammen in de streek, die zich ook in het vroegere Romeinse fort vestigden. Rond 700 was nog sprake van een redelijk welvarende nederzetting in Roomburg. Daarna verdween Matilo. De nieuwe bewoners van de streek gebruikten de resten van het Romeinse fort als steengroeve voor kerken en versterkingen, zoals de Burcht.

Ruitermasker en arm van keizersbeeld gevonden in Matilo (Rijksmuseum voor Oudheden)

Een inheems-Romeinse nederzetting aan de Rijn

De Cananefatenpoort tussen Koesteeg en Nieuwebrugsteeg
(Wil van der Voort, Beelding Media Producties)

In de steegjes tussen Hogewoerd en Levendaal staat veel nieuwbouw. De benaming Cananefatenpoort (bij de Koenesteeg) wijst er echter op dat hier al in de Romeinse tijd mensen woonden. De Romeinse weg langs de *limes* (grens) moet langs hun deur gelopen hebben.

Het was een kleine agrarische nederzetting op de oeverwal van de Rijn. De bewoners waren inheems, maar sterk geromaniseerd. De vondsten wij-

zen op een voortdurende strijd met het water, die rond 250 opgegeven werd. Ten zuiden van de Rijn zijn veel meer inheems-Romeinse nederzettingen gevonden, bijvoorbeeld in de Oostvlietpolder. De streek was dichter bevolkt dan men vroeger dacht. Toen de Romeinen vertrokken, verdwenen ook veel inheemse bewoners. De komst van nieuwe volken, zoals de Franken, kon deze ontvolking niet opvangen.